

KANT

KOPSTUKKEN FILOSOFIE – een reeks toegankelijke inleidingen in het leven en denken van sleutelfiguren uit de geschiedenis van de westerse filosofie, ‘meesters in het denken’, die onze cultuur blijvend hebben beïnvloed.

Roger Scruton

Kant

LEMNISCAAT

Vierde druk, 2004

© Nederlandse vertaling: Tjalling Bos

Omslag: Joost van de Woestijne, Pieter Kers

Nederlandse rechten Lemniscaat b.v. Rotterdam, 2000

ISBN 90 5637 235 1

© Roger Scruton 1982

This translation of *Kant* originally published in English in 1982

is published by arrangement with Oxford University Press.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Druk: Drukkerij Wilco, Amersfoort

Bindwerk: Stronkhorst – Van der Esch, Groningen

Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt en verouderingsbestendig papier en geproduceerd in de Benelux waardoor onnodig en milieuverontreinigend transport is vermeden.

Inhoud

<i>Voorwoord</i>	7
1 Korte biografie	9
2 De achtergrond van Kants denken	21
3 De transcendentale deductie	34
4 De logica van de illusie	56
5 De categorische imperatief	76
6 Schoonheid en doelmatigheid	101
7 Transcendentale filosofie	118
<i>Verder lezen</i>	122

Voorwoord

Ik heb geprobeerd Kants gedachten in moderne bewoordingen samen te vatten en daarbij zo min mogelijk kennis van de filosofie bekend te veronderstellen. Maar Kant is een van de moeilijkste moderne filosofen en daarom is het niet reëel om zelfs maar te hopen dat ik elk aspect van zijn gedachten begrijpelijk heb gemaakt voor een lezer zonder filosofische opleiding. Het is zelfs de vraag of elk aspect van zijn gedachten begrijpelijk is voor *wie dan ook*, met inbegrip van Kant zelf. Kants filosofie heeft zo'n grote diepgang en complexiteit dat het belang van de vragen en de verbeeldingskracht van de antwoorden pas begrepen kunnen worden als men zich er grondig in heeft verdiept. Kant hoopte de grenzen van het menselijke kenvermogen te kunnen aangeven, maar zag zich gedwongen die te overstijgen. De lezer moet dan ook niet verbaasd zijn als hij deze inleiding meer dan eens moet lezen om zich een beeld te vormen van Kants zienswijze. Voor iemand die deze zienswijze leert kennen, verandert de wereld. Dat kan niet in één dag worden bereikt.

De eerste versie van dit boek is in Praag tot stand gekomen, en ik wil Ladislav Hejdánek graag bedanken, niet alleen voor de uitnodiging om op zijn seminaar te spreken over het onderwerp 'De categorische imperatief', maar ook omdat hij het goede voorbeeld heeft gegeven door eraan te gehoorzamen. Verder heb ik veel gehad aan de hulp van Ruby Meager, Mark Platts en Dorothy Edgington, die commentaar hebben geleverd op een latere versie, en aan de studenten aan de London University die het geven van colleges over Kants fi-

losofie de afgelopen tien jaar voor mij tot zo'n dankbaar werk hebben gemaakt. Verder ben ik meer dank verschuldigd dan ik hier onder woorden kan brengen aan Lenka Dvoráková, aan wie ik dit boek opdraag.

Korte biografie

De grootste moderne filosoof werd gemotiveerd door plichtsbesef. Zijn leven was dan ook niet erg opmerkelijk. In de ogen van Kant moet een deugdzaam mens zijn hartstochten zo beheersen dat hij zich er nauwelijks door laat leiden, en zo onverschillig staan tegenover macht en aanzien dat hij het belang ervan volstrekt ondergeschikt acht aan dat van de plicht. Nadat Kant zijn leven zo had afgegrensd dat hij zich zonder spanningen aan zijn ideaal kon houden, wijdde hij zich aan de wetenschap en volgde een routine die daarvoor geschikt was. Zo is de kleine hoogleraar uit Königsberg het prototype van de moderne filosoof geworden: levend in een notendop beschouwde hij zichzelf als de koning van een oneindig rijk.

Immanuel Kant werd in 1724 in Königsberg geboren als vierde van de negen kinderen van een arme zadelmaker. Kants ouders waren eenvoudige mensen en vrome piëtisten. In die tijd had het piëtisme, een hervormingsbeweging binnen de Lutherse Kerk, een grote invloed onder de lagere en middenklassen in Duitsland. Het verzachtte een hard leven met het idee van de heiligheid van werk, plicht en gebeden, en de nadruk die het legde op het geweten, zou een blijvende invloed uitoefenen op Kants morele opvattingen. Hoewel het piëtisme in sommige opzichten anti-intellectueel was, was het ook een van de drijvende krachten achter de verspreiding van het onderwijs in Duitsland aan het eind van de zeventiende eeuw, en in Königsberg was een piëtistische school gesticht. Op zijn achtste werd Kant naar deze school gestuurd,

nadat een wijze en welwillende predikant zijn bijzondere aanleg had opgemerkt. Voor het nageslacht is het fortuinlijk geweest dat iemand van lage afkomst zoals Kant dit onderwijs kreeg aangeboden. Maar voor de jonge Kant zelf was het misschien minder aangenaam. Zijn dankbaarheid jegens zijn leraren was zo vermengd met afkeer voor hun verstikkende geloofsijver dat hij later met geen woord meer over zijn eerste onderricht wenste te spreken. Een opmerking in een kleine verhandeling over onderwijs, die is samengesteld uit Kants college-aantekeningen op hogere leeftijd, vertelt ons misschien iets over het karakter ervan:

Veel mensen denken dat hun jeugd de fijnste en beste tijd van hun leven is, maar dit is niet het geval. Het is de minst aangename tijd, want we zijn dan onderworpen aan een strenge discipline, kunnen zelden onze vrienden kiezen, en beschikken heel zelden over enige vrijheid.

De filoloog David Ruhnken, een vroegere schoolvriend van Kant, schreef hem in een brief, toen ze allebei beroemd waren: 'Het is nu dertig jaar geleden dat wij beiden gebukt gingen onder de pedante, zwaarmoedige, maar misschien niet volstrekt waardeloze discipline van die fanatici.' En het kan niet ontkend worden dat Kant aan het eind van zijn schooltijd heel wat zwaarmoedigheid en een opmerkelijke zelfdiscipline bezat. Als jonge volwassene probeerde hij het eerste met het tweede te overwinnen, en dat lukte hem vrij goed. Ondanks zijn behoeftige omstandigheden, zijn kleine en niet erg gezonde lichaam, en het verlies van zowel zijn vader, voor wie hij respect had, als zijn moeder, van wie hij veel hield, werd Kant al gauw een van de populairste burgers van Königsberg, die overal welkom was vanwege zijn charme, humor en welsprekendheid.

Toen hij zestien was, ging Kant studeren aan de universi-

teit in zijn geboortestad, en zes jaar later sloot hij zijn studie af. Omdat hij geen academische aanstelling kon krijgen, ging hij als huisleraar werken bij verschillende families. Pas op zijn eenendertigste werd hij privaattoecent aan de universiteit, een onbetaalde betrekking die hem het recht gaf openbare colleges te geven en hem de kans bood om iets te verdienen met privé-lessen. Hij had toen al werken over dynamica en wiskunde gepubliceerd. Bovendien had hij door zijn sociale contacten als huisleraar de omgangsvormen verworven die hem de benaming *der schöne Magister* zouden opleveren.

Königsberg was in die tijd een stad van enig aanzien, met 50.000 inwoners en een belangrijk garnizoen. Als zeehaven van Oost-Pruisen had het een drukke, gevarieerde bevolking, waartoe ook Nederlanders, Engelsen, Polen en Russen behoorden. De universiteit, die in 1544 was opgericht als het Collegium Albertinum, was een cultureel centrum van enig belang, hoewel hij halverwege de achttiende eeuw al zover was weggezonden in provinciale obscuriteit dat Frederik de Grote, toen hij de stad in 1739 als kroonprins bezocht, opmerkte dat de universiteit 'beter geschikt was voor het africhten van beren dan om een theater van de wetenschappen te worden'. Het jaar daarna besteeg Frederik de troon, en hij deed zijn best om het hoge culturele niveau en de intellectuele verdraagzaamheid die kenmerkend waren voor zijn bewind, ook uit te breiden tot deze uithoek van zijn koninkrijk. Kant, die al had besloten om waarheid en plicht boven alles te verkiezen, had dan ook het geluk dat zijn universiteit weinig serieuze hinderpalen opwierp voor het nastreven daarvan. Misschien was dit, naast zijn grote gehechtheid aan zijn geboorteplaats, voor hem de reden om zo lang te wachten op zijn eerste benoeming, en daarna nog vijftien jaar te blijven wachten tot hij eindelijk de leerstoel aangeboden kreeg die hij begeerde. In deze periode weigerde Kant verscheidene ke-

ren een benoeming als hoogleraar aan andere Duitse universiteiten, en hij bleef in het huis waar hij op kamers was plichtsgetrouw de colleges geven waarmee hij zijn reputatie vestigde. Zijn wetenschappelijke werk was grotendeels gewijd aan wis- en natuurkunde, en op zijn eenendertigste publiceerde hij een verhandeling over het ontstaan van het heelal, die de eerste formulering van de nevelhypothese als verklaring van het ontstaan van het zonnestelsel bevatte. Tot zijn werk behoorde echter ook het college geven over de meest uiteenlopende onderwerpen, zoals bijvoorbeeld fysieke geografie. Op dit gebied werd hij ondanks zijn weigering om te reizen een erkende autoriteit, en volgens een zekere graaf Purgstall (die grote bewondering voor hem had als filosoof) een kletsmeier.

Het was tot op zekere hoogte toeval dat Kant hoogleraar werd in logica en metafysica, en niet in wiskunde en natuurwetenschappen. Maar vanaf dat moment besteedde Kant zijn energie volledig aan de filosofie en formuleerde in zijn colleges de gedachten die hij tien jaar later zou publiceren in boeken die hem een reputatie zouden bezorgen als het grootste genie van Duitsland. De filosoof J.G. Hamann schrijft dat men, om een plaats te veroveren, al om zes uur 's ochtends in de kamer moest zijn waar Kant om zeven uur zijn college begon. En Kants leerling Jachmann merkt over zijn stijl van lesgeven op:

Kant had een bijzonder knappe methode om metafysische begrippen in te voeren en te definiëren. Het leek erop dat hij zijn onderzoek uitvoerde in aanwezigheid van zijn toehoorders, alsof hijzelf voor het eerst aandacht besteedde aan het vraagstuk. Geleidelijk voegde hij nieuwe belangrijke begrippen toe en bracht verbeteringen aan in eerder gegeven verklaringen. Ten slotte bereikte hij dan een definitieve conclusie over het onderwerp, dat hij vanuit alle

gezichtshoeken grondig had onderzocht. De oplettende luisteraar had hij op die manier niet alleen kennis over het onderwerp gegeven, maar ook een les in methodisch denken...

In een brief aan een vriend schrijft Jachmann over Kants colleges over ethiek:

Hierbij was hij niet slechts een speculatieve filosoof, maar ook een bezielde redenaar, die niet alleen het verstand bevredigde, maar ook het hart en de emoties meesleepte. Het was werkelijk een hemels genot om deze zuivere zedelijke leer met zoveel wijsgerige welsprekendheid te horen verkondigen door de schepper ervan. Vaak ontroerde hij ons tot tranen toe. Hij raakte het diepst van ons hart, bevrijdde onze geest en onze emoties van de kluisters van zelfzuchtig egoïsme en verhief ons tot het verheven zelfbewustzijn van de zuivere vrije wil, absolute gehoorzaamheid aan de wetten van de rede, en een diep besef van onze plicht tegenover anderen!

Dit is misschien enigszins overdreven, maar Kants faam als spreker, zowel privé als in het openbaar, bracht hem al wijd en zijd erkenning voordat zijn belangrijkste werken waren verschenen.

In beschrijvingen wordt Kants privé-leven vaak in het belachelijke getrokken. Hij zou een egocentrisch, intellectualistisch leven hebben geleid, waarbij hij elke dag tot op de minuut hetzelfde programma aanhield. Men zegt (omdat Heine het gezegd heeft) dat de huisvrouwen van Königsberg hun klok gelijkzetten op het moment dat hij langskwam; men zegt (omdat Kant het zelf een keer heeft gezegd) dat zijn voortdurende zorgen om zijn lichamelijke toestand een vorm waren van ziekelijke hypochondrie; en men zegt ook

dat de soberheid van zijn huis en meubilair een onverschilligheid voor schoonheid verraadde en dat achter de punctualiteit van zijn routine een kil en ongevoelig hart schuilging.

Het is waar dat Kants leven zo niet mechanisch dan toch wel erg gedisciplineerd was. Zijn bediende had opdracht hem elke ochtend om vijf uur te wekken en ervoor te zorgen dat hij meteen opstond. Dan werkte Kant in zijn kamerjas en met zijn slaapmuts op tot zeven uur aan zijn bureau. Nadat hij zijn ochtendcollege had gegeven, trok hij meteen weer deze kleren aan en bleef tot één uur in zijn studeerkamer. Daarna volgde de enige maaltijd van de dag en een wandeling, wat voor weer het ook was. Hij ging altijd alleen wandelen, omdat hij van mening was dat men, omdat men bij het praten door de mond ademt, dit niet in de open lucht moet doen. Hij had een afkeer van lawaai en verhuisde twee keer omdat hij geen geluiden wilde horen van andere mensen. Eenmaal schreef hij zelfs een verontwaardigde brief aan de politie waarin hij eiste dat de bewoners van een gevangenis in de buurt geen hymnen meer zouden mogen zingen. Hij had een afkeer van muziek, met uitzondering van militaire marsen, en had geen enkele belangstelling voor beeldende kunsten. Hij bezat slechts één gravure, een portret van Rousseau, dat hij van een vriend had gekregen.

Kant was zich bewust van de beschuldigingen die het intellect aantrekt. Om zich te rechtvaardigen beriep hij zich op de geportretteerde van zijn gravure. Hij zei dat hij zichzelf veel minder waard zou hebben gevonden dan een gewone arbeider, als Rousseau hem er niet van had overtuigd dat het intellect een rol kon spelen bij het herstellen van de rechten van de mens. Zoals alle mensen die een intellectueel leven leiden, had Kant de discipline nodig die hij zichzelf oplegde. Zijn routine was geen gevaar voor zijn moraliteit, en stelde hem in staat zijn bijzondere aanleg zo goed mogelijk te ontplooiën. Hij was niet alleen gesteld op alleen-zijn, maar ook

op gezelschap. Bij het middagmaal had hij altijd gasten, die hij pas 's ochtends uitnodigde, zodat ze geen andere uitnodigingen hoefden af te wijzen. Voor iedereen was er een halve liter rode wijn en zo mogelijk een lievelingsgerecht. Tot drie uur voerde Kant gesprekken waar zijn metgezellen veel plezier in hadden en veel van leerden. Hij probeerde de maaltijd altijd met gelach te beëindigen (niet alleen omdat hij dat prettig vond, maar ook omdat hij dacht dat het goed was voor de spijsvertering). Kants geschriften bevatten veel satirische opmerkingen, en hij las zelf ook graag satires. Tegenover zijn gebrek aan belangstelling voor muziek en schilderkunst stond zijn liefde voor poëzie. En zijn grote aandacht voor zijn gezondheid kwam vooral voort uit zijn plichtsbesef. Hij koos zijn sedentaire leven niet omdat hij er de voorkeur aan gaf, maar omdat het volgens hem de beste omstandigheden bood voor het intellectuele werk dat hij wilde doen. Herder, een van de grootste en meest hartstochtelijke romantische schrijvers, woonde Kants colleges bij en verzettede zich later krachtig tegen de invloed ervan. Toch had hij een hoge dunk van Kant, en schreef over hem:

Ik had het geluk een filosoof te leren kennen, van wie ik les kreeg. Hoewel hij in de kracht van zijn leven was, had hij nog de opgewekte levendigheid van een jonge man, die hij, naar ik meen, tot op zeer hoge leeftijd behield. Zijn hoge, voor het denken gebouwde voorhoofd was de zetel van een onverstoorbare kalmte en blijheid. Uit zijn mond vloeide een rijkdom aan ideeën, hij had altijd grappen en geestigheden tot zijn beschikking, en zijn lessen waren ook buitengewoon boeiend en onderhoudend.

Met hetzelfde enthousiasme waarmee hij Leibniz, Wolff, Baumgarten, Crusius en Hume onderzocht en de natuurwetten analyseerde die zijn opgesteld door de fysici Kepler en Newton, beoordeelde hij de pas verschenen geschriften

van Rousseau, zijn *Émile* en zijn *Héloïse*, en ook elke nieuwe ontdekking in de natuurwetenschappen waarover hij hoorde. Hij schatte in wat de waarde ervan was, en keerde dan, zoals altijd, terug naar een onbevooroordeelde kennis van de natuur en de morele aard van de mens.

De geschiedenis van de mensheid, van landen en van de natuur, de natuurwetenschap, de wiskunde en zijn eigen ervaring waren de bronnen die zijn colleges en zijn dagelijks leven verlevendigden. Hij stond nooit onverschillig tegenover iets dat de moeite waard was om te weten. Geen intrige, eigenbelang, mogelijk profijt of verlangen naar roem kon hem ooit ervan weerhouden de waarheid verder uit te werken en te verhelderen. Hij stimuleerde mensen om zelf te denken en zette hen er voorzichtig toe aan: elk despotisme was hem vreemd. Deze man, wiens naam ik met grote dankbaarheid en eerbied vermeld, is Immanuel Kant. Ik denk met genoeg aan hem terug.

Als docent aan de universiteit moest Kant college geven over alle aspecten van de filosofie, en jarenlang besteedde hij het grootste deel van zijn tijd aan onderwijs, waarbij hij korte en nog niet volledig uitgewerkte boeken en artikelen publiceerde. Zijn grootste prestatie – de *Kritiek van de zuivere rede* – was zijn eerste gepubliceerde hoofdwerk en verscheen in 1781, toen Kant zevenenvijftig was. Over dit boek schreef hij aan Moses Mendelssohn: ‘Hoewel het boek het resultaat is van twaalf jaar reflectie, heb ik het haastig voltooid, in misschien vier of vijf maanden, met de grootst mogelijke aandacht voor de inhoud, maar minder zorg om de stijl en de begrijpelijkheid.’ In een poging de moeilijkheden die de *Kritiek* opleverde, te verminderen publiceerde hij een korte *Prolegomena tot elke toekomstige metafysica die als wetenschap zal kunnen optreden* (1783), waarin een briljante polemiek gecombineerd wordt met een onduidelijke samenvatting van

de lastigste passages uit de *Kritiek*. Voor de tweede uitgave van de *Kritiek*, in 1787, herschreef Kant de meest ontoegankelijke gedeelten. Maar omdat het resultaat nog net zo moeilijk is, is men tot de conclusie gekomen dat de hoge moeilijkheidsgraad van Kants werk niet voortkomt uit de stijl, maar uit de gedachten zelf. Desondanks werd het boek al snel zo beroemd dat de ‘kritische filosofie’ in de hele Duitstalige wereld verdedigd, onderwezen, aangevallen en soms ook gecensureerd en verboden werd. Kants zelfvertrouwen nam toe en in 1787 schreef hij aan K.L. Rheinhold (die veel deed om Kants gedachten te verbreiden): ‘Ik kan u verzekeren dat ik, naarmate ik langer voortga op mijn pad, steeds minder bezorgd ben dat mijn systeem ooit belangrijke schade oploopt door een contradictie.’ De invloed van Kants eerste *Kritiek* wordt goed samengevat door Madame de Staël, die dertig jaar na de eerste uitgave schreef: ‘Toen ten slotte ontdekt werd welke schatten van het denken het bevat, veroorzaakte dat in Duitsland zo’n sensatie dat bijna alles wat sindsdien is verwezenlijkt, zowel in de filosofie als in de literatuur, is voortgekomen uit de impuls van deze prestatie.’

Gedurende de twaalf jaar reflectie waarover Kant schrijft in zijn brief aan Mendelssohn, publiceerde hij bijna niets, en zijn eerdere (‘pre-kritische’) geschriften zijn van ondergeschikt belang voor de studie van zijn gerijpte filosofie. Maar toen hij zijn kritische filosofie eenmaal had geformuleerd, ging Kant met steeds meer vertrouwen verder met de uitwerking ervan. De *Kritiek van de zuivere rede* was een systematische verhandeling over metafysica en kennistheorie, en werd gevolgd door de *Kritiek van de praktische rede* (1788) over ethiek, en de *Kritiek van de oordeelskracht* (1790), die vooral over esthetica gaat. Hiernaast verschenen nog veel meer boeken en artikelen, en Kants verzameld werk bestaat nu, in de zogenaamde *Berliner Ausgabe*, uit zevenentwintig delen. Van deze andere werken zijn vooral de al genoemde

Prolegomena en de *Grondslag voor de metafysica van de zeden* voor ons van belang. Dit laatste boek, dat in 1785 verscheen, dus nog vóór de tweede kritiek, bevat een boeiende beschrijving van Kants morele theorie.

Tijdens de regering van Frederik de Grote heerste in Königsberg de sfeer van de Verlichting, en Kant genoot het respect van Frederiks ministers – vooral van Von Zedlitz, de minister van onderwijs, aan wie de *Kritiek van de zuivere rede* is opgedragen. Na de troonsbestijging van Frederik Willem II kwam hierin duidelijk verandering. Zijn minister Wöllner had grote invloed, en toen hij in 1788 de verantwoordelijkheid kreeg voor de religie, probeerde hij een eind te maken aan de religieuze verdraagzaamheid. In 1793 publiceerde Kant *De religie binnen de grenzen van de loutere rede* onder imprint van de filosofische faculteit van Königsberg en vermeed daarmee de censuur. Wöllner schreef Kant in naam van de koning een verontwaardigde brief en eiste van hem dat hij rekenschap zou afleggen. Kant antwoordde met de plechtige belofte aan zijn vorst dat hij zich in zijn colleges en geschriften niet meer in de openbare discussie over religie zou mengen. Na de dood van de koning voelde Kant zich niet meer gebonden aan deze belofte. Toch zat dit conflict met de autoriteiten Kant dwars, want hij beschouwde zichzelf als een trouw onderdaan, ondanks republikeinse sympathieën die hij eens in aanwezigheid van een Engelsman zo krachtig onder woorden bracht dat deze hem uitdaagde tot een duel, waaraan Kant ontkwam door hem met zijn gebruikelijke welsprekendheid te overtuigen. (De Engelsman, Joseph Green, was een koopman in Königsberg en werd hierna Kants beste vriend.)

Kant was graag in gezelschap van vrouwen (als ze niet deden alsof ze de *Kritiek van de zuivere rede* begrepen) en overwoog twee keer een huwelijk. Maar in beide gevallen aarzelde hij lang genoeg om ervoor te zorgen dat hij ongetrouwd

bleef. Op een dag verscheen zijn ongure, veel drinkende bediende in een gele jas aan tafel. Verontwaardigd beval Kant hem de jas uit te trekken en te verkopen, waarbij hij beloofde dat hij het financiële verlies zou vergoeden. Tot zijn verbazing kwam hij nu te weten dat de bediende getrouwd was geweest, weduwnaar was geworden en op het punt stond te hertrouwen. De gele jas was voor die gelegenheid aangeschaft. Kant was ontzet over deze onthullingen, en de bediende was voorgoed uit de gunst. Het lijkt erop dat Kant zichzelf er niet van kon overtuigen dat het huwelijk een normale zaak is. Hij heeft het zelfs een keer beschreven als een overeenkomst tussen twee mensen tot het 'wederzijds gebruik van elkaars geslachtsorganen'. Maar in zijn vroege *Bevindingen over het gevoel voor het schone en verhevene* (1764) had hij levendig geschreven over het onderscheid tussen de seksen. Hij was het volledig oneens met de opvatting dat mannen en vrouwen gemeenschappelijke kenmerken hebben die de aard van hun relaties bepalen. In plaats daarvan schreef hij aan vrouwen een charme, schoonheid en vermogen om harten te doen smelten toe, die de meer sublieme, principiële en praktische sekse waartoe hij zelf behoorde, volkomen vreemd zijn. Deze beschrijving van vrouwen stemt overeen met Kants beschrijving van de schoonheid van de natuur. Het was vooral de natuur die bij hem emoties opwekte. Zijn moeder had hem als kind meegenomen naar mooie plekken in de natuur, om hem gevoelig te maken voor de dingen waar zij van hield. In zijn beschrijvingen van vrouwelijke charme en de schoonheid van de natuur zijn residuen van erotische gevoelens terug te vinden die, als ze een actievere uitingsvorm hadden gekregen, misschien de routine hadden kunnen doorbreken waaraan onze intellectuele geschiedenis zoveel verschuldigd is.

In 1796 gaf Kant zijn laatste officiële college. Zijn geestelijke vermogens begonnen achteruit te gaan en zijn vroegere

opgewektheid had plaatsgemaakt voor een sombere melancholie. Fichte schrijft dat het leek alsof hij college gaf in zijn slaap, waarbij hij zich soms met een ruk bewust werd van zijn half-vergeten onderwerp. Spoedig hierna verloor hij elke helderheid van geest, het vermogen om goede vrienden te herkennen en zelfs het vermogen om eenvoudige zinnen af te maken. Hij was zich nauwelijks meer van iets bewust en was al zijn vroegere verstandelijke vermogens kwijt, toen er op 12 februari 1804 een eind kwam aan zijn onberispelijke leven. Uit heel Duitsland kwamen er mensen naar zijn begrafenis, en bijna de hele bevolking van Königsberg was erbij aanwezig, want ook als seniele oude man was Kant de grote glorie van die stad gebleven. In 1881 werd zijn verwaarloosde graf gerestaureerd, en in 1924 werden zijn overblijfselen overgebracht naar een statige neoklassieke zuilengang bij de kathedraal. In 1950 werd de sarcofaag opengebroken door onbekende vandalen en leeg achtergelaten. Königsberg behoorde inmiddels tot de Sovjet-Unie en was omgedoopt tot Kaliningrad. Aan de muur van het kasteel bevindt zich nog een bronzen gedenkplaat met een citaat uit het laatste deel van de *Kritiek van de praktische rede*:

Twee dingen vervullen ons hart met steeds nieuwe, toenevende eerbied en bewondering, hoe vaker en hoe langer we erover nadenken: de sterrenhemel boven mij en de zedelijke wet in mij.

De achtergrond van Kants denken

De *Kritiek van de zuivere rede* is het belangrijkste filosofische boek dat in de moderne tijd geschreven is, en het is ook een van de moeilijkste. Het stelt zulke nieuwe en veelomvattende vragen dat Kant het nodig vond om speciale technische termen te bedenken om ze te bespreken. Deze termen hebben een vreemde schoonheid en fascinatie, en het is onmogelijk om Kants werk volledig te gaan begrijpen zonder de orde en samenhang te voelen die zijn vocabulaire aanbrengt in de traditionele problemen van de filosofie. Toch kan de grote lijn van Kants denken ook in een eenvoudiger idioom worden beschreven, en ik zal proberen zoveel mogelijk van zijn technische termen weg te laten. Dit is geen eenvoudige opgave, omdat er geen algemeen aanvaarde interpretatie is van hun betekenis. Hoewel alle commentatoren wel een bepaald 'beeld' hebben van het kantiaanse systeem, bestaat er hoege naamd geen overeenstemming over de kracht of zelfs maar de inhoud van zijn argumenten. Wie duidelijke premissen en conclusies weergeeft, wordt er onvermijdelijk van beschuldigd dat hij Kants betoog verkeerd heeft begrepen. De enige manier om te ontkomen aan deze academische veroordeling, is het hanteren van dezelfde verbale eigenaardigheden als het origineel. De laatste jaren is het wel iets makkelijker geworden om deze veroordeling te riskeren. Veel moderne kantiaanse studies neigen tot de opvatting dat de onduidelijkheid van kantiaanse filosofie vaak het resultaat is van verwarring. Om deze verwarring niet aan Kant te hoeven toeschrijven, hebben academici erg hun best gedaan om aan de eerste *Kri-*

tiek een interpretatie te ontlenen, of eraan op te leggen, die Kants boek begrijpelijk maakt. Ik zal hetzelfde proberen te doen en daarbij meer beïnvloed worden door deze recente studies dan ik expliciet kan vermelden.

Het eerste probleem bij het interpreteren van de *Kritiek van de zuivere rede* is dit: welke vragen probeert Kant in dit boek te beantwoorden? Kant schrijft zelf in het voorwoord bij de eerste uitgave:

Bij dit werk heb ik volledigheid tot mijn doel gemaakt, en ik waag te zeggen dat er geen enkel metafysisch probleem is dat hier niet is opgelost, of waarvoor niet tenminste de sleutel tot de oplossing is gegeven.

Dit was misschien het resultaat, of in elk geval het streven van de eerste *Kritiek*, maar in feite werd Kant gemotiveerd door meer specifieke interessen. Als we kijken naar de historische situatie in de filosofie, voorafgaand aan Kants werk, kunnen we uit de controversen die hem beïnvloedden, bepaalde hoofdthema's isoleren. Het belangrijkste is het probleem van de objectieve kennis, zoals het was geformuleerd door Descartes. Ik kan veel over mijzelf weten, en deze kennis kan ik vaak als zeker beschouwen. Volgens Descartes is het vooral zinloos om eraan te twijfelen dat ik besta. Twijfel hierover bevestigt wat er betwijfeld wordt. *Cogito ergo sum*. Dit is in elk geval objectieve kennis. Het feit dat ik besta is een objectief feit. Het is een feit over de wereld en niet alleen over iemands reflexieve bewustzijn. Wat de wereld ook bevat, hij bevat in elk geval het denkende wezen dat ik ben. Kants tijdgenoot Lichtenberg heeft erop gewezen dat Descartes deze conclusie niet had mogen trekken. Het 'cogito' toont aan dat er een gedachte is, maar niet dat er een 'ik' is die denkt. Kant was eveneens ontevreden over de redenering van Descartes en de leer van de ziel die eruit voortvloeide.

Volgens hem had Descartes de zekerheid van zelfkennis verkeerd uitgelegd. Het is waar dat ik, hoe sceptisch ik ook sta tegenover kennis over de wereld, dit scepticisme niet kan uitbreiden tot het subjectieve domein van het bewustzijn. Ik kan onmiddellijk zeker zijn van mijn huidige geestestoestanden. Maar ik kan niet onmiddellijk zeker zijn van wat ik ben, en zelfs niet of er wel een 'ik' is aan wie die toestanden toebehoren. Dit moest nog aangetoond worden.

Wat zijn de kenmerken van deze onmiddellijke en zekere kennis? Het onderscheidende kenmerk van mijn huidige geestestoestanden is dat ze zijn wat ze schijnen, en schijnen wat ze zijn. In het subjectieve domein vallen zijn en schijnen samen. In het objectieve domein splitsen ze zich. De wereld is objectief omdat hij anders kan zijn dan mij toeschijnt. Dus de eigenlijke vraag over objectieve kennis luidt: hoe kan ik de wereld kennen zoals hij is? Ik kan kennis bezitten van de wereld zoals hij *schijnt* te zijn, omdat dit slechts kennis is van mijn huidige percepties, herinneringen, gedachten en gevoelens. Maar kan ik ook kennis bezitten van de wereld die *niet* alleen kennis is van hoe het schijnt te zijn? Of, iets algemener geformuleerd: kan ik kennis hebben over de wereld die niet alleen kennis is van mijn eigen gezichtspunt? De wetenschap, het gezond verstand, de theologie en ons persoonlijke leven gaan allemaal uit van de mogelijkheid van objectieve kennis. Als deze vooronderstelling niet gerechtvaardigd is, blijft er weinig over van wat we normaal geloven.

Van Kants directe voorgangers waren er twee die met hun antwoord op deze vraag over de objectiviteit van kennis sterk de aandacht hadden getrokken van de intellectuele wereld. Dit waren Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) en David Hume (1711-1776). Volgens Leibniz kunnen we objectieve kennis over de wereld hebben waarbij het gezichtspunt van de waarnemer geen rol speelt, en volgens Hume kunnen we over niets objectieve kennis hebben (dat was in elk geval de

interpretatie van zijn tijdgenoten).

Leibniz was de grondlegger van de Pruisische academische filosofie. Zijn gedachten, die alleen bewaard gebleven waren in de vorm van korte, niet gepubliceerde fragmenten, werden door Christian Wolff (1679-1754) samengevoegd tot een systeem, en toegepast en uitgebreid door Wolffs leerling, de vroegere piëtist A.G. Baumgarten (1714-1762). In Kants jeugd had het systeem van Leibniz te maken gekregen met officiële censuur, omdat het aanspraken maakte voor de rede die een bedreiging vormden voor het geloof. Wolff mocht enige tijd geen lesgeven. Maar onder Frederik de Grote kwam het systeem weer in de gunst, en het werd de orthodoxe metafysica van de Duitse Verlichting. Kant respecteerde dit, en tot het eind van zijn leven gebruikte hij het werk van Baumgarten als tekst voor zijn colleges. Maar het scepticisme van Hume maakte diepe indruk op hem en introduceerde nieuwe problemen die naar zijn mening alleen opgelost konden worden door het systeem van Leibniz te verwerpen. Deze problemen, die te maken hadden met causaliteit en apriorische kennis (kennis die niet gebaseerd is op ervaring), vormden samen met het probleem van de objectiviteit het specifieke onderwerp van de eerste *Kritiek*.

Leibniz behoorde tot de denkrichting die nu 'rationalistisch' wordt genoemd, en Hume tot de stroming van het 'empirisme', die ertegenover wordt gesteld. Kant was van mening dat beide filosofieën onjuiste conclusies trokken en probeerde als het ware een tussenweg te vinden die de waarheden van beide behield en de fouten vermeed. Het rationalisme leidt alle kennis af van het gebruik van de rede en beweert een absolute beschrijving te kunnen geven van de wereld, waarin de ervaring van de waarnemer geen rol speelt. Volgens het empirisme is alle kennis afkomstig van de ervaring; dus is het niet mogelijk om kennis te scheiden van de subjectieve toestand van de kenner. Kant wilde een antwoord geven

op de vraag naar objectieve kennis dat niet zo absoluut was als dat van Leibniz en niet zo subjectief als dat van Hume. Om zijn unieke standpunt begrijpelijk te maken, zal ik eerst de twee zienswijzen samenvatten die hij verwierp.

Volgens Leibniz bevat het kenvermogen bepaalde aangeboren principes, waarvan het intuïtief weet dat ze waar zijn en die de axioma's vormen waarvan een volledige beschrijving van de wereld kan worden afgeleid. Deze principes zijn noodzakelijk waar en zijn voor hun bevestiging niet afhankelijk van de ervaring. Dus leiden ze tot een beschrijving van de wereld zoals hij is, en niet zoals hij schijnt te zijn in de ervaring of vanuit een bepaald 'gezichtspunt'. Maar de 'gezichtspunten' die kenmerkend zijn voor individuen, kunnen wel ingepast worden in het rationalistische wereldbeeld. Volgens Leibniz komt het onderscheid in het denken tussen onderwerp en predikaat (in de zin 'Jan denkt' is 'Jan' het onderwerp, en 'denkt' het predikaat) overeen met een onderscheid in de werkelijkheid tussen substantie en eigenschap. De fundamentele objecten in de wereld zijn substanties. Deze moeten volgens hem zelfstandig zijn, in tegenstelling tot de eigenschappen die ze hebben. Een substantie kan bijvoorbeeld bestaan zonder dat er gedacht wordt, maar er kan niet gedacht worden zonder dat er een substantie is. En omdat substanties zelfstandig zijn, zijn ze ook onvergankelijk, afgezien van wonderen. Hij noemde ze 'monaden', en zijn model voor een monade was de individuele ziel, de denkende substantie zoals die door Descartes was beschreven. Uit dit idee leidde hij zijn wereldbeeld 'zonder gezichtspunt' af, met behulp van twee fundamentele wetten van de rede: het principe van de contradictie (een bewering en zijn tegendeel kunnen niet allebei waar zijn) en het principe van de voldoende voorwaarde (niets is waar dat geen toereikende verklaring heeft). Door vindingrijke en subtiele argumenten en met zo min mogelijk vooronderstellingen bereikte hij de